

ματος ἀναγεννήσεως, τῆς τε ἱερᾶς εὐχαριστίας, ἐκάτερον διὰ τῶν αὐτοῦ ῥημάτων τελεῖσθαι δεῖν διωρίσατο. καὶ τὸ βάπτισμα γάρ, ἢ καὶ πρότερον εἴρηται, διὰ τῶν ῥημάτων ἔκείνων, τῶν »βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς Μ 129^v καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου πνεύματος« τελειοῦται. οὐ καὶ ἄλλο ἔτι οὐκ εὐκαταφρόνητον μαρτύριον παράγομεν τοὺς πατέρας, τοὺς τίνας μὲν ἀναβαπ- 5 τίζεσθαι τῶν ἐξ αἵρεσεως προσερχομένων τῇ πίστει, τίνας δὲ μὴ διοριζομένους, τούτους τε εἶναι τοὺς ἀπαξίεις εἰς ὄνομα τῆς τριάδος βεβαπτισμένους, ὡς καὶ ὁ τῶν συνοδικῶν κανόνων παρ' ἡμῖν χε τοῖς Γραικοῖς ἔξηγητής λέγει. φησὶ γάρ ἐν τῷ μζ' τῶν ἀποστόλων κανόνι «κατὰ ἀλήθειαν βαπτίζεται τις, ὅταν Β 106 κατὰ τὴν τοῦ κυρίου φωνὴν ἀπαξίεις βαπτισθῇ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ 10 τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἀγίου πνεύματος, δῆλον ὡς τῇ τοῦ ὄνοματος τῆς τριάδος προφορᾷ καὶ τῇ εἰς ἔκείνην πίστει κατὰ τὴν κυριακὴν παράδοσιν τοῦ βαπτίσ- ματος τελειουμένου.» εἰ οὖν ταῦτα τὰ δύο μόνα ἐκ τῶν εὐαγγελίων ἡμῖν διαρρήδην ἔχομεν παραδεδομένα, τούτων δὲ θάτερον, τὸ βάπτισμα δηλαδή, τοῖς κυριακοῖς ῥήμασι τελειοῦται, καὶ θάτερον, ἀρα τὸ τῆς εὐχαριστίας, τοῖς 15 θείοις ἔκείνοις καὶ θεοπαραδότοις δίχα πάσης ἀμφιβολίας ἴερουργεῖται. ἐν πᾶσι γάρ δὴ τέτταρα αἵτια ταῦτα εἶναι δεῖ ποιητικόν, τελικόν, εἰδικόν καὶ ὑλικόν. τὸ γοῦν εἶδος καὶ ἡ μορφὴ τούτου γε τοῦ μυστηρίου τὰ κυριακὰ ῥήματά εἰσι καὶ οὐδὲν ἄλλο. ὃ γε ἐν καὶ τὸ αὐτὸ δεῖναι ὀφείλει, εἴ γε μία ἡ αὐτοῦ μορφὴ καὶ τὸ εἶδος, δι' ὃ ἐστιν δὲ ἔστι, καὶ δι' ὃ δεῖναι λέγεται. τοι- 20 οῦτον δὲ ἐστὶ τὰ ῥήματα τοῦ σωτῆρος τὰ αὐτὰ παρὰ πᾶσιν ὄντα, ὅπερ ἡκιστα ἔνεστι ταῖς τῶν ἀγίων δεήσεσιν ἄλλων ἄλλων καὶ ἄλλοις ῥήμασι δεομένων. Β 106^v τούτῳ τῷ τρόπῳ καὶ οἱ ἀπόστολοι παρὰ τοῦ σωτῆρος, ὡς πιστεύειν είκός, Μ 130 καὶ οἱ πατέρες παρὰ τῶν ἀποστόλων μετὰ ταῦτα παραδεξάμενοι τὰ περὶ τῶν ἄλλων τῆς ἐκκλησίας μυστηρίων ἐφ' ἐκάστου ὕσπερ ἐτάξαντο ὑλην 25 οἰκείαν, ἵστησαν οὖν ἀν γένοιτο τὸ προκείμενον, οὕτω καὶ μορφὴν τε καὶ εἶδος. ὅπερ ἡ μὲν καθολικὴ τῶν Λατίνων ἐκκλησία καὶ μέχρι τοῦ νῦν φυλάττει. καὶ τὰ ῥήματα ἔκεινα, οἷς ἔκαστον ὡς δι' εἶδους τελειοῦται, γνώριμα καὶ τοῖς τυχοῦσίν εἰσιν ἴερεῦσιν. οἱ δὲ ἡμέτεροι, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν, φεῦ, τὴν ἀρχὴν εἰληφότα διὰ τὰς κατὰ καιρούς δυστυχίας τοῦ γένους 30 ἀπώλεσαν, οὕτω καὶ τούτων ἐπελάθοντο.

2 Καὶ τοῦτο δῆλον ἐπὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ χρίσματος ποιήσομεν. ἡ γάρ δευτέρα τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐν ζ' κανόνι ἔσαυτῆς τὰ τελειωτικὰ τοῦ χρίσματος ῥήματα παραδιδοῦσά φησι. »σφραγίζοντες, ἡτοι τῷ ἀγίῳ μύρῳ χρίοντες αὐτοὺς λέγομεν· σφραγίς δωρεᾶς πνεύματος ἀγίου.« καὶ ταῦτα τὰ 35 ῥήματά εἰσι τὰ τοῦ μύρου μυστήριον ἐν τοῖς χρισμένοις τελειοῦντα.

Β 107 οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. τίς μὲν οὖν ἡ περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας τῶν ἴερῶν διδασκάλων δόξα, τίς ἡ Χριστοῦ, τίς ἡ Παύλου παράδοσις, εἴρηται καὶ οὐδὲν δεῖ πλειόνων. σαφέστατα γάρ οἱ τ' ἐξ ἐώφας, οἱ τ' ἐκ δυσμῶν πατέρες τοῖς κυριακοῖς ἔκείνοις ῥήμασι τὸ τίμιον τοῦ Χριστοῦ σῶμα καὶ αἷμα ἴερουρ- 40

3 Mt 28, 19. | 9 Can. apost. 47 (deest in edit. cf. Mansi I 29 sqq.). | 34 II. Syn.
oec. Constant. can. 7. Mansi III 564 C.

apud Graecos videtur confirmare. Is enim in quadragesimo septimo apostolorum canone ita inquit: »Vere baptizatur aliquis, cum secundum vocem Domini semel baptizatur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, tamquam pronuntiatione Trinitatis et fidei in ea iuxta Dominum traditionem perficiatur baptismus.« Si igitur haec duo sola sacramenta in evangeliis manifeste tradita legimus, alterum vero eorum, hoc est baptismus, Dominicis perficitur verbis, profecto et illud quoque, hoc est eucharistiam, divinis illis et a Deo traditis verbis confici existimandum est. Siquidem in omni genere rerum quattuor esse causas oportet: effectivam, formalem, finalem et materialem. Forma autem huius sacramenti verba sunt Dominica, et nihil aliud. Propter quod unum idemque esse decet unumquodque, cum et forma una sit, propter quam est quod est et esse dicitur. Haec vero ipsa sunt verba Salvatoris, quae apud omnes sunt eadem, quod minime habent sanctorum preces, cum aliter et aliter et aliis atque aliis verbis diversi supplicant. Hunc modum et apostoli a Salvatore, ut credendum est, et ab apostolis sancti patres postea sumentes in singulis ecclesiae sacramentis, quemadmodum materiam propriam, sine qua nullo modo fieret, quod proponitur, ita etiam propriam formam statuerunt. Hoc catholica quidem Latinorum ecclesia usque in praesentem diem observat. Et verba illa, quibus unumquodque tamquam per materiam perficitur, nulli non sacerdotum apud eos notissima sunt. Nostri vero, multa alia, quae primum apud nostros ortum habuerunt, propter calamitates temporum perdidere, ita etiam horum rituum sunt oblii.

Quod manifestum fiet, si quis ad chrismatis sacramentum mente converterit. Etenim secunda oecumenica synodus verba, quae sacrum chrisma perficiunt, tradens in septimo canone ita inquit: »Obsignantes, hoc est, sacratissimo chrismate eos chrismantes, dicimus: signum doni Spiritus sancti.« Et haec verba secundum eos chrismatis sacramentum perficiunt. Hoc idem in caeteris diligens investigator inveniet. Quae igitur de divino eucharistiae sacramento sanctorum opinio sit, quae Christi, quae Pauli traditio fuerit, satis, nisi me animus fallit, supra demonstratum est. Manifeste enim appareat, orientales atque occidentales omnes eiusdem in hoc esse sententiae, ut scilicet verba Domini sint, quae sacrum corpus Christi sanguinemque confiant. Idem affirmat, idem ipse Dominus asseverat.

Nunc reliquum est, ut tertiam aggrediamur partem, et rationibus 13, 1 quae in contrarium adduci solent, solutis finem operi imponamus. 40 Sunt autem tres praecipuae. Una est auctoritas sanctorum ecclesiae doctorum, Clementis, Iacobi, Basili et Chrysostomi, qui omnes

29 ἀφ' ἡμῶν Μ V ἀμφ' ἡμῶν B | 34 δῆματα] B om. | 36 μύρον M om. M² add.

γεῖσθαι διδάσκουσιν. ὁ τε Παῦλος διῆχυρίζεται, καὶ αὐτὸς ἐπισφραγίζεται ὁ δεσπότης.

13, 1 Λείπεται τοῖνυν τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον ἀπειργασμένους καὶ τὰς ἐπιφερομένας ἐνστάσεις λύσαντας τέλος ἐπιθεῖναι τῷ λόγῳ. εἰσὶ δὲ αὗται τρεῖς M 130^v μάλιστα. μία μὲν ἡ τῶν ἀγίων Κλήμεντος, Ἰακώβου, Βασιλείου καὶ 5 Χρυσοστόμου τῆς Ἱερᾶς τελετῆς συνθήκη, ἐν ᾧ δοκοῦσιν οἱ διδάσκαλοι οὗτοι μετὰ τὰ χυριακὰ ῥήματα ταῖς Ἱερατικαῖς ἐπικλήσεσιν Ἱερουργεῖν τὰ ἄγια καὶ μὴν καὶ ἅρτον αὐτὰ καὶ οἶνον μετὰ τὰ ῥήματα ἔκεινα τοῦ σωτῆρος ἔτι καλεῖν. δευτέρα δὲ ἡ τοῦ Θείου Δαχμασκηνοῦ ῥῆσις, ἀντίτυπα λέγοντος τὸν μακάριον Βασίλειον τὰ δῶρα εἰπεῖν πρὸ τοῦ ἀγιασθῆναι, ἔκεινον δὲ αὐτὰ 10 καλέσαι ἀντίτυπα πολλῷ μετὰ τὰ χυριακὰ ῥήματα. τρίτη δὲ ἡ τοῦ Ἱερωτάτου B 107^v Διονυσίου μαρτυρία, καὶ αὐτοῦ μετὰ τὰ χυριακὰ ῥήματα δοκοῦντος οἰεσθαι τελεῖσθαι τὰ θεῖα μυστήρια. πρὸς ταύτας τοῖνυν καὶ ἡμῖν ἀπολογητέον.

2 Καὶ πρῶτον πρὸς τὰ τῶν τὴν Ἱερὰν τελετὴν συντεθέντων ἀπαντητέον ἐνὶ λόγῳ, ἐπεὶ καὶ ἐν τι καὶ ταύτον καὶ οἱ τέσσαρες ἔκεινοι πατέρες φασίν. Ὡν 15 πρῶτον ἀκουστέον τὰ ῥήματα. Κλήμης μὲν οὖν διηγησάμενος πρῶτον τὰ δεσποτικὰ θαύματα καὶ τὰς πράξεις καὶ τὴν τῶν μυστηρίων ὑπὸ τοῦ κυρίου παράδοσιν μετὰ ταῦτα φησιν· «μεμνημένοι τοῖνυν τοῦ πάθους αὐτοῦ καὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀναστάσεως» καὶ τὰ λοιπά, ἀπροσφέρομέν σοι τῷ βασιλεῖ καὶ θεῷ κατὰ τὴν αὐτοῦ διάταξιν« καὶ τὰ ἔξῆς, ἀξιοῦμέν σε δπως εὔμενῶς 20 ἐπιβλέψοις ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα ἐνώπιόν σου, σὺ ὁ ἀνενδεής θεός, καὶ εὐδοκήσοις ἐπ' αὐτοῖς εἰς τιμὴν τοῦ Χριστοῦ σου καὶ καταπέμψοις τὸ B 108 ἄγιόν σου πνεῦμα ἐπὶ τὴν θυσίαν ταύτην τὸν μάρτυρα τῶν παθημάτων τοῦ M 131 κυρίου Ἰησοῦ, δπως ἀποφήνοις τὸν ἅρτον τοῦτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου.» καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κλήμης. 25 ἀ εἰ καὶ ταῖς ἀποκρύφοις εἰσὶ συντεταγμένα γραφαῖς, δεξώμεθα δμως τό γε νῦν εἶναι καὶ αὐτὰ ὡς ἀν τῆς θείας δητα γραφῆς. ὁ δέ γε θεῖος Ἰάκωβος καὶ αὐτὸς πολλῷ μετὰ τὰ χυριακὰ ῥήματα δεῖται ἐξαποσταλῆναι τὸ πανάγιον πνεῦμα, περὶ οὐ πολλὰ εἰπὼν ἐπιλέγει, «ἴνα ἐπιφοιτῆσαν ἀγιάσῃ καὶ ποιήσῃ τὸν μὲν ἅρτον τεῦτον σῶμα ἄγιον τοῦ Χριστοῦ σου καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο 30 τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου». Βασίλειός τε ὁ μέγας δμοίως κάκεῖνος μετὰ τὰ χυριακὰ λόγια ἐπικαλεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον «ἐπὶ τὰ προκείμενα κατελθεῖν δῶρα καὶ ἀγιάσαι αὐτὰ καὶ ἀναδεῖξαι« ἣτὸν μὲν ἅρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ποτήριον τοῦτο αὐτὸ τὸ τίμιον αἷμα τοῦ κυρίου καὶ θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», 35 τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. ὁ τε θεῖος Χρυσόστομος ὠσαύτως μετὰ τὰ τοῦ σωτῆρος ῥήματα καὶ τὴν διήγησιν ὃν ὁ κύριος διεπράξατο ἐπάγει· «ἴκετεύομεν, κατάπεμψον τὸ πνεῦμά σου τὸ ἄγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα», «καὶ ποίησον τὸν μὲν ἅρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ

5 Cf. supra c. 7, 4. | 9 Cf. Joh. Dam., De fide orth. IV 13 (PG 94, 1153). | 12 Cf. Dionys. Areop., De eccl. hier. III 2 (PG 3, 425—428). | 18 Const. apost., VIII 12 n. 39, ed. Funk I 510. | 29 Cf. Lit. s. Jac. ed. Brightman I 54. | 32 Lit. s. Bas. (PG 31, 1040 A; cf. PG 31, 1073 C). | 38 Lit. s. Chrys. (PG 63, 916 B). | 39 l. c. (PG 63, 916 C).

in missis, quae ipsi composuere, post verba Dominica sacerdotis precibus hoc sacramentum conficere videntur, siquidem etiam post verba Domini prolata non corpus et sanguinem, sed panem et vinum nominant. Secunda vero est auctoritas Damasceni, dicentis beatum Basilius 5 haec munera ideo praefigurativa nominasse, quia nondum sanctificata erant, ita vero ea nominasse multo post verba Dominica. Tertia ratio est opinio sanctissimi viri Dionysii Areopagitae, qui aperte sentire videtur, post verba Domini hoc sacramentum confici. Iis in praesentia rationibus a nobis respondendum est.

10 Imprimis autem verbis sanctorum doctorum, qui missas componerunt, unica ratio satisfacit. Cum ipsi quattuor patres idem plane dicant, eorum verba ante omnia audiamus. Clemens itaque primus, cum miracula Domini et res gestas eius ac sacramentorum a Domino traditionem commemorasset, post ea inquit: »Memores itaque nos passionis, 15 mortis et resurrectionis eius etc., offerimus tibi Regi et Deo secundum eius praecepta, etc. Rogamus te, ut clementer inspicias haec proposita coram te munera, tu nullius indigen Deus, et in eis bene complaceas ad honorem Christi tui et mittas Spiritum sanctum tuum, testem passionis Domini nostri Iesu, super hoc sacrificio, qui hunc panem 20 corpus Christi tui et hunc calicem sanguinem Christi tui efficiat.« Licet enim haec Clementis verba inter apocryphas scripturas commemorari soleant, placet tamen eis impraesentiarum tamquam veris assentiamur. Iacobus quoque multo post verba Domini obsecrat, ut mittatur Spiritus sanctus. De quo cum multa dixisset, subiungit: 25 »Ut adveniens sanctificet, et faciat hunc quidem panem corpus Christi tui et hunc calicem pretiosum sanguinem Christi tui.« At magnus Basilius similiter post verba Salvatoris invocat sanctum Spiritum, ut ad proposita descendat munera et sanctificet et faciat panem quidem pretiosum corpus Domini Dei et Salvatoris Domini nostri Iesu Christi, 30 et calicem pretiosum sanguinem Christi nostri, qui effusus est pro mundi vita. Ad haec Chrysostomus post verba Domini et rerum per eum gestarum narrationem subdit: »Rogamus te, emitte Spiritum tuum sanctum super nos, et super haec proposita munera, et fac hunc quidem pretiosum corpus Christi tui, quod vero in hoc calice est, pretiosum sanguinem Christi tui.« Post haec subiungit: »Transmutans ea 35 Spiritu sancto tuo.«

Ex quibus omnibus facile esset cuivis argumentari: Si verbis illis 3 Dominicis: *Hoc est corpus meum, et Hic est sanguis meus, sacrum eucharistiae conficitur sacramenti mysterium, sancti ecclesiae doctores* 40 *minime post ea verba id propriis supplicationibus efficere conarentur, nec deinde panem et vinum nominarent.* Cum vero id agant, nec

20 εύμενῶς M V εύμελῶς B | 21 ἐπιβλέψοις M V ἐπιβλέψεις supra rasura | 37 μετά τὰ] B om. τὰ

Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου», καὶ ἐπιφέρει· »μεταβάλων τῷ πνεύματί σου τῷ ἄγιῳ.«

3 Ταῦτα μὲν οὖν ἔκεινοι. ἐξ ὧν ἀπάντων τοιοῦτος συνάγεται λόγος· εἰ

τοῖς Χριστοῦ ρήμασιν τοῖς· »τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου· καὶ »τοῦτό ἐστι τὸ

M 131^ν αἷμά μου·, τὰ θεῖα ιερουργοῖτο μυστήρια, οὐκ ἀν μετ' ἔκεινα οἱ πατέρες 5

οὗτοι ταῖς ἴδιαις ἐπικλήσεσιν αὐτὰ τελειοῦν ἐπειρῶντο, οὐδ' ἀν ἔτι αὐτὰ ἀρτον

B 108^ν καὶ οἶνον ἔκάλουν. ἐπεὶ δὲ τοῦτο ποιοῦσι καὶ πάντως οὐ μάτην ποιοῦσι, δῆλον

ώς οὐκ φοντο τοῖς κυριακοῖς ρήμασι τελειοῦσθαι. πρὸς δὴ τοῦτον τὸν λόγον

πρῶτα μὲν τῶν προαποδεδειγμένων μνηστέον, ἐν οἷς τοὺς διδασκάλους διαρρήδην

διδάσκοντας ἐδείξαμεν ἀνατολικούς τε καὶ δυτικούς διὰ τῶν τοῦ κυρίου ρημάτων 10

ἔκεινων τὴν ιερουργίαν τούτου τοῦ μυστηρίου γίνεσθαι. ἐπειτα δὲ ἵστεον

ταῦτα μὴ εἶναι ἐναντία ἔκεινοις, μηδ' ἄλλο μὲν ἔκει, ἄλλο δ' ἐνταῦθα λέγειν

αὐτούς, μηδ' ἄλλο μὲν τοὺς ἐσπερίους, ἄλλο δὲ τοὺς ἑώρους ἀγίους εἰπεῖν.

οὐδὲ γάρ τὸ αὐτὸν ἀν καὶ θεῖον, οὐδ' ἀληθείας, ἄλλα πλάνης ἀν ἐν αὐτοῖς ἐλάλησε

πνεῦμα, δὲ καὶ ἐννοῆσαι μόνον ἀτοπόν τε καὶ βλάσφημον. ἀνάγκη τοίνυν 15

κἀκεῖνα ὡς ἔχει σώζεσθαι ἀκριβῶς, καὶ ταῦτα τῆς προσηκούσης τυχεῖν

ἐξηγήσεως.

4 Φαίη μὲν οὖν ἀν τις καὶ ἵσως οὐκ ἀπὸ σκοποῦ ἐκ τῶν ἥδη προϋποτιθε-

μένων ὅρμωμενος, ὡς τοῦ κυριακοῦ σώματος διττοῦ ὄντος, τοῦ μὲν ἀληθοῦς,

τοῦ δὲ μυστικοῦ, ὡς ἥδη προαποδέδεικται, τὸ μὲν ἀληθὲς τοῖς αὐτοῦ τοῦ 20

κυρίου, οὗ καὶ σῶμά ἐστιν, ρήμασι τελειοῦσθαι, τὸ δέ γε μυστικόν, δπερ

ἐσμὲν ἡμεῖς, ὡς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν πολλοῖς τε καὶ καλοῖς ἐδείξαμεν λόγοις,

M 132 ταῖς ιεραῖς τῶν ιερέων εὐχαῖς, τῇ τε ἀγνῇ καὶ καθαρῷ τῶν εὔσεβῶς βιούντων

πολιτείᾳ ἐπιτελεῖσθαι κατ' ἀξίαν τῶν ιερῶν μυστηρίων μεταλαμβανόντων καὶ

τὸ δλον πνευματικῶς καὶ συσσώμων αὐτῷ τῷ Χριστῷ γενομένων. τοῦτό τε 25

εὔχεσθαι τὸν ιερέα, ἡνίκα δεῖται τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον κατιὸν ἐπὶ τὰ προκείμενα

δῶρα, τὸν μὲν ἀρτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τίμιον

B 109 αἷμα αὐτοῦ ποιῆσαι, δηλονότι τὸν πιστὸν λαὸν σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ

μυστικὸν ἀποτελέσαι, ὡστε συσσώμους αὐτῷ γενομένους καὶ μέλη καὶ μέρη

αὐτοῦ, ἔκεινῷ τε καὶ ἀλλήλοις ἀγάπῃ ἡνωμένους ζῆσαι σὺν αὐτῷ ζωὴν τὴν 30

αἰώνιον καὶ συγκληρονόμους αὐτῷ γενέσθαι.

5 Ἡμεῖς δὲ παρὰ ταῦτα λέγομεν, ὡς τοῦ θείου τούτου μυστηρίου κοινοῦ

ἔργου τῆς θείας δντος τριάδος ἀνάγκη ἡμᾶς, ὡς εἴρηται, καὶ πατέρα καὶ τὸ

πνεῦμα σὺν αὐτῷ τῷ υἱῷ ἐπικαλεῖσθαι εἰς τὴν τῶν προκειμένων δώρων τε-

λείωσιν. δὲ καὶ διὰ πάσης γε τῆς τελετῆς ποιοῦμεν, καὶ πρὸ αὐτῶν τῶν ρημάτων 35

τοῦ θεοῦ καὶ σωτῆρος καὶ μετ' ἔκεινα ἔτι πολλαῖς ἰκετείαις αὐτοὺς ἐπιβοῶμενοί

τε καὶ ἰκετεύοντες, ὡστε ἀξίοις ὑπηρέται καὶ διάκονοι γενέσθαι, ὡστε δύνασθαι

τὰ προκείμενα ιερουργῆσαι, ὡς δεκτὰ αὐτὰ γενέσθαι, ὡς τὴν χάριν τοῦ πνεύ-

ματος ἐπ' αὐτὰ κατελθεῖν, οὐ μᾶλλον αὐτοὶ ποιοῦντες ἢ τῷ γε πιστῷ λαῷ

M 132^ν ἐνδεικνύμενοι καὶ κοινὰ τὰ εἰς τὴν κτίσιν ἔργα τῆς δλης τριάδος εἶναι διδάσκον-

τῆς παρθένου αἵματων ἀνέλαβε τὸ σῶμα, οὗτω καὶ τὸ ἐν τῷ θυσιάστηριώ

frustra sanctos viros sit existimandum, palam fit, quod hoc sacrum mysterium Dominicis verbis nequaquam confici existimabant. Huic igitur argumento respondere volentes primo quidem id repetimus, quod supra probatum est, omnes tam orientales quam occidentales 5 doctores in hoc convenire, ut sacrosanctis Domini verbis eucharistiae mysterium conficiatur. Deinde audimus non esse haec, quae modo retulimus, superioribus illis contraria, nec aliud hic, aliud illic sanctos viros vel dicere vel sentire, nec esse occidentalium sententiam ab orientalium opinione diversam. Nec enim si ita foret, unus et idem 10 divinus spiritus, sed diversus, nec veritatis, sed mendacii potius atque erroris spiritus in iis locutus fuisse. Quod etiam cogitare absque impietate non licet. Necesse est igitur, ut illa vera sint et haec per rectam expositionem illis consentanea esse ostendantur.

Dicere itaque non sine ratione fortasse quispiam posset, quod cum 4 15 corpus Domini duplex sit, quemadmodum in primordio nostri sermonis ostendimus, verum scilicet et mysticum, illud quidem ipsius Domini verbis cuius corpus est, confici, hoc vero, quod ipsi sumus, sacris sacerdotum precibus et iustis actionibus et vitae ac morum honestate compleri, cum digne homines sacram eucharistiam capiunt et eiusdem cum 20 Christo corporis efficiuntur. Et hoc quidem petere sacerdotem, cum rogat, ut descendens Spiritus sanctus panem quidem pretiosum corpus Christi, calicem vero pretiosum sanguinem faciat, hoc est, ut fidelem populum mysticum corpus Christi sanguinemque faciat, quo membra et partes corpusque eius effecti et sibi ipsis caritate et Christo uniti 25 vivant cum eo vitam aeternam et fiant ipsius cohaeredes.

Nos vero praeter haec illud potius dicendum existimamus, quod 5 cum divinum hoc sacramentum sit commune, sit opus totius Trinitatis, necesse est nos, quemadmodum supra diximus, et Patrem et Spiritum sanctum cum Filio invocare, ut proposita munera perficiant. Quod 30 et passim per totam missam facimus, et non ante verba Salvatoris, sed etiam post multis cum precibus invocantes supplicantesque, ut digni ministri tantae rei efficiamur, quo possimus illa munera perficere, ut accepta eis fiant, et gratia Spiritus sancti super ea descendat. Quae omnia non tam agimus, ut ipsi ea faciamus, quam ut populo ostendamus 35 communia esse in creatura opera Trinitatis. Quemadmodum enim beneplacito Patris et Spiritus sancti voluntate unus in Trinitate natura Dei et Patris Filius ex sanctis et immaculatis virginis sanguinibus corpus assumpsit, ita et hoc corpus altaris ipsa Trinitas creat, ipse Spiritus sanctus potentia sua ex substantia in substantiam, hoc est 40 ex pane in corpus transmutat. Quae res ut fideli populo palam fiat, illius etiam nos meminisse necesse est. Et hoc velle illos doctores, qui per adventum Spiritus sancti sacramentum hoc fieri dicunt. Sunt

30 ἀλλήλοις Μ ἀλλοις Β | 36 ἰχετείαις Μ ἰχετίαις Β

Mohler, Kardinal Bessarion. III.

σῶμα τοῦτο αὐτὴ δημιουργεῖ ἡ τριάς, αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον τῇ ἴδιᾳ δυνάμει
ἔξ ἀρτου μεταποιεῖ ἔξ οὐσίας εἰς οὐσίαν μεταβαλλόν. δπερ ὥστε ἐνδείκνυσθαι
τοῖς λαοῖς, κάκείνου μεμνῆσθαι ἀνάγκη. τοῦτό τε τοὺς ἐπελεύσει πνεύματος
ἄγιου τὴν ἱερουργίαν γίνεσθαι λέγοντας διδασκάλους νοεῖν. εἶναι δὲ τοὺς
B 109^ν αὐτοὺς τοὺς καὶ τὰ προειρημένα διαβεβαιουμένους, δηλαδὴ τοὺς τοῖς χυρίου 5
ῥήμασιν αὐτὴν γίνεσθαι διαρρήδην ἰσχυριζομένους. οἱ αὐτοὶ γάρ καὶ ἀμφω
ταῦτά φασιν, δῆλον ὡς οὐκ ἐναντία, ἀλλὰ τὰ αὐτὰ ἐκυτοῖς λέγοντες. ἀμφότερά
τε γάρ ἀληθῆ. καὶ ἐν καὶ ταῦτὸ ἀμφω δύτα, ἐν τε καὶ ταῦτὸν ἀπεργάζονται
ἀμα τε καὶ ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ, μᾶλλον δὲ τῷ του χρόνου ἀτόμῳ, οὐκ δὲ τῷ
αὐτῷ νῦν τοῦ αὐτοῦ ἀποτελεστικὰ ἀμφω γε δύτα, ἀτε δὴ καὶ τῶν θείων τῆς
τριάδος προσώπων, ἢ γε ἐπιβοώμεδα, ἐν τε καὶ ταῦτὸν τῇ οὐσίᾳ καὶ ἀχωρίστων
ἀλλήλοις δύτων.

ε Εἰ μὲν οὖν τοιοῦτος ἡμῖν ὁ προφωρικὸς λόγος ὑπῆρχε φύσει, ὡς ἀθρόως
τε καὶ ἀχρόνως πάντα δύνασθαι ἐκφωνεῖν, ἀμα τε καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τοῖς χυριακοῖς 15
ῥήμασι καὶ τάλλα προηνέγκαμεν ἀν, ἔκεινα μὲν ὡς τοῦ παντὸς αἰτίαν προὔποθέ-
μενοί τε καὶ πιστεύσαντες παρεῖναι δ' αὐτοῖς καὶ τὴν πατρὸς καὶ πνεύματος
M 133 χάριν, βεβαίως τε κατέχοντες καὶ ταῖς ἵκεσθαις ταύταις δηλοῦντες. πάρεισι
γάρ δὴ καὶ ἔκεινοι τούτοις τοῖς λόγοις, καν ἡμεῖς μὴ προσθῶμεν ἀλλο μηδὲν
τῷ μέντοι τὴν ὠδῖνα τοῦ πόθου ἡμῶν μήτε κατέχειν δύνασθαι καὶ τοῖς ἄλλοις 20
οὗτως ἔχειν ἐμφαίνοντες καὶ κατ' ὄνομα τούτους ἐπικαλούμενοι. ἐπεὶ δὲ τοῦτο
ἀδύνατον καὶ ἀνάγκη ἡμᾶς χρονικοῖς διαστήμασιν ἐν μεθ' ἔτερον ῥῆμα προ-
φέρειν καὶ πᾶσαν τὴν ἴστορίαν κατὰ τάξιν ἐκθεμένους οὗτω καὶ τὴν ἐπίκλησιν
B 110 ποιήσασθαι, διὰ τοῦτο δοκεῖ τοῖς μὴ ἀκριβῶς σκοπουμένοις ἔτεροῖόν τι εἶναι
ἔκεινο τὸ μετὰ ταῦτα λεγόμενον, κάκεινο μόνον οὐ τὰ χυριακὰ ῥήματα τελειοῦν 25
τὰ μυστήρια. τὸ δ' ἔχει οὐχ οὕτως. δεῖ γάρ τὰ γε τοιαῦτα οὐχ ὡς ἐν τῷ
χρόνῳ ἐν ᾧ, ἀλλ' ὡς ἐν τῷ χρόνῳ ὑπὲρ οὐ λέγεται οὕτως αὐτὰ ἐκλαμβάνειν,
ῶσπερ ἀν εἰ ἐστῶτος τοῦ χρόνου καὶ μηδαμῆ ῥέοντος, ἀλλ' ἐν ἐνὶ τινι καὶ
τῷ αὐτῷ νῦν ταῦτα ἐλέγετο. ἐλέγετο γάρ ἀν οὕτως, εἰ οἴδην τε δλως ἦν καὶ
τῇ φύσει συμβαῖνον. καὶ ἐπεὶ ὑπὲρ τοῦ χρόνου, ἐν ᾧ τὰ χυριακὰ λέγεται 30
ῥήματα, καὶ αἱ μετ' ἔκεινα ἐπικλήσεις λέγονται καὶ πρὸς ἔκεινον τὸν καιρὸν
ἀναφέρονται, ὑπὲρ ἔκεινου καὶ λέγεσθαι τοῦ χρόνου αὐτὰ νομιστέον, ὡς ἀν
τὸ τε καὶ αὐτὰ ἀθρόως ἀν εἰρημένα, εἰ οἴδην τε ἦν. ὡσπερ ἀν εἴ τις τοῖς τίνος
ἀπαρεσκόμενος διηγήμασι καὶ μὴ θέλων αὐτοῦ ἀκούειν· ἀποκέκλεικά σοι τὰς

M 133^ν ἀκοάς, φαίη μήπω αὐτὰς ἀποκλείσας, ἢ μὴ βουλόμενος δρᾶν εἴ τις αὐτῷ 35
τι τῶν μὴ πρὸς χάριν δεικνύοι· ἐκάμμυσα, λέγει, πρὸς ταῦτα τοὺς δρθαλμούς,
μήπω καμμύσας, καὶ δσα ἀλλα τοιαῦτα. τοιοῦτο δέ τι καὶ ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς
χυριακοῖς λόγοις ἴδεῖν ἐστιν. εἰπεῖν γάρ δέον, εἰπὼν τοῖς μαθηταῖς· »λάβετε,
φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου», ἔχλασέ τε καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς. τοῦτο γάρ
ἡ τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖ τάξις, πρῶτον ἱερουργῆσαι, ἐπειτα κλάσαι, τελευ- 40
ταῖον διαδοῦναι. οὕτω γάρ καὶ νῦν ἡμεῖς ποιοῦμεν. δδ' δμως φησί· »κλάσας
ἔδωκεν εἰπὼν· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου», κατὰ τὸν πρωθύστερον εἴτε
B 110^ν καὶ καθ' ὑστερολογίαν λεγόμενον τρόπον σχηματίσας τὸν λόγον. ὡς τό-

vero iidem plane, qui solis Domini verbis eucharistiae sacramentum existimant confici. Idem enim utrumque dicunt, non contraria aut sibi invicem repugnantia, sed eadem dicere existimantes. Utrumque enim verum est. Et cum unum et idem ambo sint, unum idemque efficiunt, et uno atque eodem tempore. In instanti enim temporis non aliter atque aliter, neque alio atque alio momento, sed eodem momento et, si dicere fas est, eodem nunc utrumque idem efficiunt, cum et divinae Trinitatis personae, quas invocamus, unum atque idem substantia et inseparabiles sint.

- 10 Quod si rerum natura tale aliquod verbum pati posset, quod mox et sine alicuius temporis intervallo rem omnem exprimeret, profecto nos simul et eodem tempore cum verbis Domini caetera omnia pronuntiaremus, illa quidem dumtaxat sacramenti efficientia credentes, et tamen Patris et Spiritus sancti gratiam non dubitantes adesse, et 15 hoc oratione et precibus manifestantes. Adsunt etenim illi quoque cum istis Domini verbis, etiam nobis nonnihil ultra flagitantibus. Sed cum desiderii nostri nequeamus ardorem continere, nominatim quoque eum invocamus et praesentiam eius populis aperimus. Caeterum quoniam natura rerum id vetat, necesseque est per intervalla temporis 20 unum post aliud verbum pronuntiare atque ita totam historiam sacramenti repetere, deinde Patrem et Spiritum sanctum invocare, idcirco iis, qui non bene rem considerant, videri solet aliud esse, quod postea invocatione sancti Spiritus dicitur, idque solummodo absque verbis Domini sacramentum conficere. Quod certe a veritate longissime abest.
- 25 Oportet enim haec aliaque huiusmodi non tamquam in tempore, in quo dicuntur, sed tamquam in tempore, pro quo dicuntur, ita intelligere, ac si tempus illud maneret minimeque deflueret, sed in uno eodemque nunc illa dicerentur. Profecto enim ita dicerentur, si fieri posset, et rerum natura minime repugnaret. Cum igitur pro tempore, in quo illa 30 Dominica verba dicuntur, invocationes etiam posteriores fiant, et ad illud referantur tempus, profecto et eodem haec ipsa dicta esse tempore existimanda sunt, quod certe factum fuisset, si natura rerum pateretur. Etenim quemadmodum si quis sermonem alicuius moleste ferens et audire ipsum recusans diceret: Claudi tibi aures, cum tamen nondum 35 clausisset, vel aliquid sibi molestum videre nolens diceret: Obduxisti oculos, cum id nondum, et alia iis similia, ita tale nescio quid in iis Domini verbis animadverti potest. Cum enim ita loqui debuisset, dicens discipulis suis: *Accipite et manducate, hoc est corpus meum,* fregit et dedit eis. Hoc enim ipse ordo rerum poscebat: primum consecrare, deinde frangere, postea distribuere, quod nos in praesentia facimus. Ille tamen ait: Fregit et dedit, dicens: *Hoc est corpus meum,*

12 ἀχωρίστων] ἀχώριστον B | 18 τε] B om. | 36 λέγει] λέγοι B | 37 οὐδὲν] οὐδέν B
τούτοις] τοῖς ταῦτοις B

»άμα τράφεν ήδ' ἐγένοντος, καὶ· »δούπησε δὲ πεσών«, παρὰ τῷ ποιητῇ. πρῶτον γάρ τις γεννᾶται, εἶτα τρέφεται, καὶ πρῶτον πίπτει, εἶτα ψοφεῖ. δεῖ τοίνυν ἡμᾶς ὀρθῶς διαιτᾶν ἐθέλοντας λόγοις ὡς ἐν τῷ ἴδιῳ τε ἔκαστον τῶν λεγομένων τόπῳ νοεῖν καὶ οὐχ ὡς ἐν τῷ ἐν φ., ἀλλ' ὡς ἐν τῷ περὶ οὐ λέγεται χρόνῳ, ἢ εἰρηται, αὐτὰ ἐκλαμβάνειν καὶ τὰ πρὸ τινων ἢ μετά τινα λεγόμενα 5 ποτὲ μὲν ὡς ἄμα ἐκείνοις, ποτὲ δὲ ἢ ὡς ὅστερον τὰ γε πρότερον ἢ ὡς πρότερον τὰ γε ὅστερον εἰρημένα δεῖν εἰρῆσθαι νομίζειν, καὶ οὕτως αὐτῶν ὡς οἴον τε ἡμῖν ἔστιν ἀκούειν.

7 Καὶ γάρ καὶ ὁ θεῖος Χρυσόστομος πολλῷ πρὸ τῶν κυριακῶν ὥρημάτων ἐν αὐτῇ τῇ μετὰ τῇ τῶν δώρων ἀποθέσει εἰς τὴν Ἱεράν τράπεζαν εὔχῃ· »καταξίω- 10 M 134 σον ἡμᾶς, φησίν, εὑρεῖν χάριν ἐνώπιόν σου τοῦ γενέσθαι σοι εὐπρόσδεκτον τὴν θυσίαν ἡμῶν, καὶ ἐπισκηνῶσαι τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος σου τὸ ἀγαθὸν ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα.« καίτοι τί τὸ »καταξίωσον ἐπισκηνῶσαι τὸ πνεῦμά σου ἐπὶ τὰ δῶρα ταῦτα« διαφέρει τῶν Κλήμεντος ἢ Ἰακώβου ἢ Βασιλείου ὥρημάτων ἐκείνων, οἵς τινες οἴονται τελεῖσθαι τὰ 15 ἀγια; οἱ μὲν γάρ ενχονται, δπως καταπέμψοι τὸ πνεῦμα καὶ ἀποφήνοι τὸν ἄρτον σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἢ ἐξαποστεῖλαι τὸ πνεῦμα, ἵνα ἐπιφοιτήσαν ἀγιάσῃ καὶ ποιήσῃ τὸν ἄρτον τίμιον τοῦ Χριστοῦ σῶμα, ἢ ἐλθεῖν τὸ πνεῦμα τὸ ἀγιον ἐπὶ τὰ δῶρα καὶ ἀγιάσαι αὐτὰ καὶ ἀναδεῖξαι τὸν ἄρτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Χρυσόστομος δέ φησιν· »καταξίωσον ἐπισκηνῶσαι τὸ πνεῦμά σου 20 B 111 ἐπὶ τὰ δῶρα ταῦτα.« τίς οὖν ἐν τούτοις διαφορά; οὐδεμία πάντως. λέγονται δὲ δμως τὰ γε τοῦ Χρυσοστόμου καὶ πρὸ αὐτῶν τῶν τοῦ κυρίου ὥρημάτων καὶ πολλῷ ἔτι πρότερον τῶν δεήσεων τούτων, αἷς τινες νομίζουσιν Ἱερουργεῖσθαι τὰ θεῖα μυστήρια. εἰ οὖν οὐχ ἐν τούτοις τοῖς προτέροις ὥρημασι τελειοῦται, καίτοι γε ὄμοιωτάτοις οὖσι ταῖς προειρημέναις ταύταις καὶ τελεστι- 25 καῖς κατὰ τοὺς οὕτω λέγοντας δεήσεσιν, οὐδ' ἐν ἐκείναις ἀρα Ἱερουργεῖσθαι εἰκός — τῶν αὐτῶν γάρ τὰ γε ταῦτα εἰσιν ἀποτελεστικά —, ἀλλὰ τοῖς τούτοιν ἀμφοῖν μέσοις τε καὶ κυριωτάτοις, τοῖς κυριακοῖς δηλονότι ὥρημασι τὸ πᾶν M 134^v ἀποτελεῖσθαι, πρὸς ἀ τὰ τε πρὸ αὐτῶν τὰ τε μετ' αὐτὰ λεγόμενα πάντα ἀναφέρεσθαι δεῖ.

30

8 Σαφέστερον δὲ τὸ αὐτὸν καὶ ἐκ τῶν Βασιλείου τοῦ παμμάκαρος ἐν τῷ αὐτῷ μετὰ τὴν τῶν δώρων ἀπόθεσιν τόπῳ δείκνυται λόγων. »ἐπίβλεψον, γάρ φησιν, ἐφ' ἡμᾶς, ὡς θεός, καὶ ἐπιδε ἐπὶ τὴν λατρείαν ἡμῶν ταύτην καὶ πρόσδεξαι αὐτήν, ὡς προσεδέξω «Ἄβελ τὰ δῶρα, Νῷε τὰς θυσίας, Ἄβραὰμ τὰς ὄλοκαρπώσεις, Μωσέως καὶ Ἀαρὼν τὰς Ἱερωσύνας, Σαμουὴλ τὰς εἰρηνικάς. 35 ὡς προσεδέξω ἐκ τῶν ἀγίων σου ἀποστόλων τὴν ἀληθινὴν ταύτην λατρείαν, οὗτω καὶ ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν πρόσδεξαι τὰ δῶρα ταῦτα ἐν τῇ χρηστότητί σου, κύριε.« ὅρᾳς ὡς μετὰ πολλά, ἀ εἰρηκεν εὔχομενος, B 111^v μετὰ τὸ λατρείαν δνομάσαι τὴν προκειμένην θυσίαν — τὴν δὲ λατρείαν ἵσμεν θεοῦ εἶναι, οὐ κτίσματος οὐδενὸς ὄλως σέβας — μετὰ τὸ δεηθῆναι δεκτὴν 40

1 Hom. Od. 8 723. | 1 Hom. Il. Δ 504. | 10 Liturg. s. Chrys. (PG 63, 914 C). |
32 Lit. s. Bas. (PG 31, 1633 A).

figurato sermone, quem hysterologiam vocant, usus. Iuxta illud poëtae: »Simul nutriti natique fuerunt.« Et alibi: »Sonuit cadens.« Primo enim nascitur aliquis, deinde nutritur, et cadit quis, antequam sonum faciat. Decet igitur nos recte iudicare volentes singula quaeque intellegere, ut 5 in propriis dicta sunt locis, nec in quo, sed pro quo tempore dicuntur animadvertere, et quae vel ante vel post aliqua dicuntur, aliquando quidem tamquam simul cum illis, aliquando vero vel ut posterius, quae prius, vel ut prius, quae posterius dicta sunt, dicta existimare.

Siquidem ipse quoque Chrysostomus multo ante et post verba⁷ 10 Domini in oratione, quae post oblationem dicitur munerum: »Dignos nos, inquit, fac Domine, ut coram te gratiam inveniamus, et acceptum tibi fiat sacrificium nostrum, et inhabitet Spiritus gratiae tuae bonus supernos et super haec proposita munera.« Ubi considerandum, quid haec verba: »Dignos nos fac, ut Spiritus sanctus tuus inhabitet super haec 15 proposita munera.« Nihil differunt a verbis illis Clementis vel Iacobi vel Basili vel quae supra retulimus ipsius Chrysostomi, quibus nonnulli existimant hoc sacramentum confici. Etenim illi quidem Deum precantur, ut mittat Spiritum sanctum, qui adveniens sanctificet et panem efficiat pretiosum Christi corpus. Hic vero: „Dignos, inquit, facias, ut 20 inhabitet Spiritus sanctus tuus super haec proposita.« Quae verba nullam sane inter se diversitatem habent. Haec tamen Chrysostomi ante Domini verba dicuntur et longe ante preces illas, quibus nonnulli existimant sacrum eucharistiae mysterium confici. Quod si iis prioribus verbis et hac Chrysostomi oratione sacramentum non conficitur, pro- 25 fecto nec posterioribus perficietur, quae cum illis eadem sunt. Eadem enim eorundem sunt efficientia. Perficitur autem verbis illis, quae inter utraque media, maxime principalia sunt, hoc est Dominicis verbis. Haec sunt, quae totum efficiunt, haec ad quae omnia referenda sunt, sive antea, sive postea dicantur.

30 Hoc ipsum apertius etiam ex Basili verbis in eodem loco percipi potest. Mox enim post munerum oblationem: »Respice, inquit, supernos, Deus, et super hanc nostram latriam, et acceptam eam habeas, quemadmodum accepta habuisti munera Abel, immolations Abraham, Moysi et Aaron sacerdotium, Samuelis pacificas. Quemadmodum 35 cepisti a sanctis apostolis tuis veram hanc latriam, ita a nobis peccatoribus, manibusque nostris accipe haec munera bonitate tua, Domine.« Videsne, ut post multa, quae orans dicit, post propositum sacrificium latriae, quod soli Deo et nulli alteri debetur, post preces, quibus ut accepta Deo fierent, sicuti Abel, Noe, et caetera sacrificia? Tamen ne 40 aliquis contentioni relinquatur locus, subiunxit: »Quemadmodum e manibus sanctorum apostolorum tuorum hanc veram latriam accepisti, ita e manibus nostris haec munera accipe.« Quid ergo tergiversamur?

αύτὴν θεῷ γενέσθαι ὡς Ἀβελ, ὡς Νῶε, ὡς Ἀβραάμ, ὡς Μωσέως καὶ Ἀαρὼν καὶ Σαμουὴλ τὰς δλοκαρπώσεις, θυσίας, δῶρα, ιερωσύνας καὶ εἰρηνικάς, τέλος ἵνα μηδενὶ λίποιτο καταφυγὴ καὶ ἀναχώρησις οὐδεμίᾳ, ἐπήγαγεν· »ώς προσεδέξω ἐκ τῶν ἀγίων σου ἀποστόλων τὴν ἀληθινὴν ταύτην λατρείαν, οὗτῳ καὶ ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν πρόσδεξαι ταῦτα τὰ δῶρα«; διὰ τὸ οὖν οὐχὶ 5 ταῦτα ἵκανὰ πρὸς τὸ τελειῶσαι τὰ ἄγια λέγοντος· »οὗτως ἐκ τῶν χειρῶν M 135 ἡμῶν πρόσδεξαι ταῦτα τὰ δῶρα«, »ώς ἐκ τῶν ἀγίων σου ἀποστόλων προσεδέξω τὴν ἀληθινὴν ταύτην λατρείαν; εἰ γάρ ταῖς χερσὶ τῶν ἀποστόλων τὸ ἀληθὲς τοῦ κυρίου τετελείωται σῶμα, ταῦτὸ καὶ νῦν ταῖς οἰκείαις χερσὶν ὁ θεῖος Βασίλειος διὰ τῶν προειρημένων δεήσεων εὑχεται γενέσθαι, διὰ τὸ 10 οὐχὶ τούτοις τοῖς ῥήμασιν εὐθὺς τελειοῦται τὰ ἄγια; ἢ τί πλέον τούτων ἔχει ἔκεινη, ἦν τινες λέγουσιν ιερουργεῖν τὰ ἄγια, τοῦ αὐτοῦ Βασιλείου μετὰ τὰ κυριακὰ λόγια δέησις η λέγουσα· »δεόμεθά σου κατελθεῖν τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐπὶ τὰ προχείμενα δῶρα καὶ ἀγιάσαι αὐτὰ καὶ ἀναδεῖξαιε «τὸν μὲν ἀρτον τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου; τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τίμιον 15 αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου». εἰ οὖν ἔκειναις ταῖς πρώταις εὐχαῖς οὐχ ιερουργεῖται B 112 τὰ ἄγια, οὐδὲ ταῖς ὑστέραις ταύταις ἀν ιερουργοῖντο δεήσεσιν — δμοιαι γάρ οὖσαι τὰ δμοια ἀν ἐπετέλουν —, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῦ ῥήμασι τοῦ σωτῆρός τε καὶ κυρίου ἡμῶν, τοῖς μόνοις τά γε τοιαῦτα δυναμένοις, πρὸς δὲ καὶ τὰ πρὸ αὐτῶν καὶ τὰ μετ' αὐτὰ εἰρημένα πάντα καὶ πρὸς ἔκεινον ἔτι τὸν χρόνον, ἐνῷ ἔκεινα 20 λέγεται, καὶ ταῦτα ἀναφέρεσθαι δεῖ. καὶ ἐπίτηδες τοῦτον ἐμήκυνα τὸν λόγον ὡς καὶ πρὸς τὰ παρόντα χρησιμώτατον καὶ πρὸς τὰ τ' ἐκ τοῦ θείου Διονυσίου M 135^v ἡμῖν τὰ τ' ἐκ τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐπαγόμενα καλῶς τε ἀμα καὶ μάλα γε εὐ ἔχοντα, πρὸς γε ἵκανὴν ἀπολογίαν.

⁹ Λέγοιτο δ' ἀν καὶ ἄλλος δρθῶς ἔχων λόγος τοιόσδε, ὡς ἐνθεος δλος δ 25 ιεράρχης γενόμενος καὶ τῷ θείῳ ἔρωτι κατὰ τὸν μέγαν ἐν τῷ περὶ θείων ὄνομάτων Διονύσιον ἀπας κατασχεθεὶς ἔκστασίν τε καὶ ζῆλον ἐνθεον πάσχει. ἔξιστάμενος τοίνυν ἔαυτοῦ καὶ δλος τοῦ ἐρωμένου γενόμενος, ζηλῶν τε καὶ δεδιώς, μὴ ἀποτύχῃ τοῦ ποθουμένου, πολλάκις τὰ αὐτὰ ὑπὸ τοῦ σφόδρα ἐρᾶν ἐπαναλαμβάνει, οὐκ ἀγνοῶν μὲν ὡς ἡδη τετύχηκεν, ὑπὸ δὲ τοῦ ἄγαν φιλεῖν 30 αὔθις καὶ αὔθις ἐπανακυλῶν τὰ αὐτά, ὡς ἀν δηλαδὴ συμβόλοις τισὶ καὶ αἰσθητοῖς σημείοις καὶ φαινομένοις δειχθείη τοῖς ἄλλως γε κατανοεῖν μὴ δυναμένοις κάτοχον αὐτὸν δλον εἶναι καὶ ἐνθεον, καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ δι' ιερᾶς ζωῆς καὶ αὐτοὶ ἀνάγοιντο μίμησιν. τοῦτο καὶ ὁ Δαυὶδ πολλαχοῦ ποιεῖ τῶν φαλμῶν. »ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι με«, γάρ εἰπών, »εἰσήκουσέ μου δ θεὸς τῆς 35 B 112^v δικαιοσύνης μου« μετά τινα αὔθις ἐπιφέρει· »οἰκτείρησόν με καὶ εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου.« δ Θεοδώρητος ὡς ἀπὸ φωνῆς οίμαι τοῦ θείου Χρυσο- στόμου ἔξηγούμενος — οὐ γάρ εἰσι νῦν παρ' ἡμῖν τὰ εἰς τοὺς ψαλμοὺς Χρυσο- στόμου — φησίν· »οὺ λαμβάνει κόρον δ δίκαιος τῆς προσευχῆς· ἀλλὰ καὶ δεόμενος καὶ εύμενείας ἀπολαύων καὶ τῆς δεήσεως τρυγῶν τοὺς καρπούς⁴⁰

13 Lit. s. Bas. (PG 31, 1640 A B). | 27 Cf. Dionys. Areop., De div. nom. IV 13 (PG 3, 712). | 35 Ps 4, 2. | 35 Theodoret. In Ps 4, 3 (PG 80, 889 C).

Hoc modo et verba haec satis esse ad consecrationem dicemus, cum dicat Basilius: »Ita e manibus nostris haec munera accipe, quemadmodum a tuis apostolis hanc veram latriam accepisti.« Si enim apostolorum manibus verum Christi corpus consecratum fuit, idque nunc in 5 manibus suis fieri rogat Basilius, cur non his verbis subito perficitur sacramentum? Nihil enim haec differunt a posterioribus precibus, quibus nonnulli putant perfici sacrum mysterium. Audi enim, quid dicat: »Rogamus te, ut descendat Spiritus sanctus tuus super haec proposita munera et faciat panem corpus, calicem vero sanguinem.« 10 Si igitur primis illis orationibus, quae simillimae posterioribus sunt, non perficitur sacrum mysterium, profecto nec postremis perficietur. Simillimae enim preces simillimos parerent effectus. Superest igitur, ut verbis Salvatoris nostri haec vis tribuenda sit, et ad ea caetera referenda sunt omnia, quaeve ante, quaeve postea dicuntur, et pro eo 15 tempore, quo illa verba dicuntur, hoc quoque dici existimandum. Diutius autem in hac parte dedita opera commorati sumus, tum quod ad cognitionem eorum, quae supra dicta sunt, non parvam afferre utilitatem videbantur, tum quod necessaria erant ad ea solvenda, quae ex divino Dionysio et Damasceno opponi solent.

20 His addi tertia quoque ratio, nulli fortasse superiorum inferior, posset, hierarcham totum Deo repletum divinoque amore iuxta Dionysium »De divinis nominibus« captum veluti exstasin quandam et divinum pati zelum. Ob hoc saepenumero extra se positum et totum rei amatae haerentem zelo quodam et timore, ne id quod desiderat non assequatur, saepius 25 eadem ex vero ac paene incredibili mentis desiderio petere nec ignorare quidem se iam, quod quaerebat, adeptum, sed insatiabili quodam amore iterum atque iterum eadem repetere, ut etiam in quibusdam symbolis quasi evidentissimis signis, qui adsunt, intelligere possit, totum Deo captum, totum iam divinum effectum, ac per hoc imitatione eius 30 ad virtutem vitaeque integritatem allicantur et, ut aiunt, quasi manu ducti ponantur in viam. Hoc summus ille propheta David plenisque in locis facit. Nam cum dixisset: *Cum invocarem, exaudivit me Deus iustitiae meae*, paulo post in eodem psalmo subiungit: *Miserere mei, et exaudi orationem meam*. Quem locum Theodoretus ex sententia, 35 nisi fallor Chrysostomi, — neque enim Chrysostomum apud nos in praesentia habemus — exponens: »Non satiatur, inquit, hic iustus orando, sed supplicans et impetrans et fructus orationis colligens adhuc orando ac supplicando perseverat. Scit enim, quando inde sequatur utilitas.« Alibi quoque idem David: *Dirigatur, inquit, oratio mea sicut*

4 σου B om. | 9 χερσὸν] B add. διὰ τῶν προφητῶν | 10 Βασίλειος] B add. καὶ | 15 ποτηρίῳ] B add. τούτῳ | 21 τοῦτον M V τούτοις B | 27 Διονύσιον scripsi Διονυσίῳ M V B | 36 ἐπιφέρει M V ἐπιλέγει B | 39 φησίν] ἔξηγούμενός φησιν B | 40 ἀπολαύων scripsi ἀπολάβων M

έπιμένει τὰς ἰκετείας προσφέρων, ὅτε δὴ τὴν ἐντεῦθεν ἐσομένην ἐπιστάμενος
M 136 ώφέλειαν.« καὶ ὁ αὐτὸς πάλιν Δαυΐδ· »κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου ὡς
 θυμίαμα ἐνώπιόν σου«, κράζει δεόμενος, καίτοι τῆς αὐτοῦ προσευχῆς, εἰ μὲν
 στρεβλή τε καὶ διεστραμμένη καὶ παρὰ τὸν ὄρθον λόγον ἦν, οὐκ ἀν ποτε
 ἀνελθούσης ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ πολλὰ δεομένου, εἰ δ' εὔθειας τε καὶ ὄρθως 5
 ἔχουσα ἦν, αὐτόθεν ἥδη κατηυθισμένης ἐνώπιον οὖσης θεοῦ, καὶ ἀνευ τῆς
 αὐτοῦ παρακλήσεως, ὡς συμβαίνειν αὐτὸν αἴτεῖν δὲ κατεῖχε καὶ ποθεῖν τὰ
 παρόντα. δῆλον δὲ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῆς ιερᾶς τελετῆς τῆς ὑπὸ τῶν διδασκάλων
 τούτων συντεθειμένης. καὶ γάρ καὶ αὐτοὶ μετὰ τὸ πτοίησον τὸν μὲν ἄρτον
 τοῦτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου, τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον 10
 αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου», οὓς μόνοις τινὲς οἶονται ιερουργεῖσθαι τὰ ἄγια, ἕτι
 ὑπὲρ τῶν αὐτῶν εὔχονται ἥ περιττόν τι καὶ μάταιον δηλονότι ποιοῦντες ἢ
 εἰ μὴ τοῦτο εἰπεῖν δέον, τῷ σφόδρᾳ φιλεῖν τὰ αὐτὰ πολλάκις αἴτούμενοι.
 »μνήσθητι«, γάρ φασι, χύριε, οὐκ ὀλίγῳ μετ' ἔκεῖνα τὰ ρήματα, »τῆς ἐμῆς
B 113 ἐλεεινότητος καὶ ἀναξιότητος, καὶ συγχώρησόν μοι πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν 15
 τε καὶ ἀκούσιον, καὶ μὴ διὰ τὰς ἐμὰς ἀμαρτίας κωλύσῃς τὴν χάριν τοῦ ἄγίου
 σου πνεύματος ἀπὸ τῶν προκειμένων δώρων τούτων.« καὶ αὖ· »ὑπὲρ τῶν
 προσκομισθέντων καὶ ἀγιασθέντων τιμίων δώρων τοῦ κυρίου δεηθῶμεν.«
M 136^v χάρις κωλυθῇ. ὑπὲρ τῶν ἀγιασθέντων τιμίων δώρων τοῦ κυρίου δέεσθαι 20
 παρακελεύεται τε καὶ ἐπικελεύεται, καίτοι πρὸ πολλοῦ ἀγιασθέντων, καίτοι
 ἥδη τελειωθέντων, καὶ κατὰ τοὺς τάναντία ἥμεν λέγοντας. τί οὖν ἔροῦμεν;
 ἢ δὲ κατὰ Χρυσόστομόν φησι Θεοδώρητος· »οὐ λαμβάνει κόρον δὲ δίκαιος
 τῆς προσευχῆς« καὶ τὰ λοιπά, ὡς προείρηται.

10 Εἰ δέ τινες φαῖεν· οὐχ ὑπὲρ αὐτῶν τῶν θείων δώρων, ἀλλ' ὑπὲρ ἥμῶν 25
 τὰς εὐχὰς εἶναι ταύτας τὰς μετὰ ταῦτα, ἵν' ἐν ἥμεν ἐνεργὰ γένοιντο, πρῶτα
 μὲν οὐδὲ μᾶλλον αὕτη ἡ ἔννοια ἢ ἡνὶ ἥμεταις προειρήκαμεν, τοῖς προκειμένοις
 συμβαίνει; μᾶλλον δὲ οἰκειοτέρως ἢ ἥμετέρα. τί γάρ ἡ τοῦ ιερουργοῦντος
 ἀμαρτία δύναιτο ἀν τὸ τῶν ἀληθῶν ἥδη σώματος καὶ αἷματος εἰς τὸν πιστὸν
 λαὸν ἀποτέλεσμα κωλῦσαι; τό τε γάρ συμβόλοις τέ τισιν καὶ αἰσθητοῖς ση- 30
 μείοις ἐνδείκνυσθαι τὸ περὶ τὸν ιεράρχην ἢ γενόμενον ἢ γενέσθαι πάντως
 ὀφειλόμενον θεῖον τῆς ἐκστάσεως πάθος, δηλοῦσθαι τε αὐτὸν τῇ τοῦ θείου
 ἔρωτος κατοχῇ ἐξιστάμενον ἐαυτοῦ δόλον τοῦ ἔρωμένου γίνεσθαι καὶ τὰ αὐτὰ
 συνεχῶς ὑπὸ τοῦ σφόδρᾳ φιλεῖν ἀνακυκλεῖν, διν τρόπον καὶ οἱ σωματικοὶ
 ἔρωτες ἀναπόσπαστον τοῦ ἔρωμένου κατέχουσι τὸν ἔρωντα, οὐ μικρὸς λόγος, 35
 ἀλλὰ μέγας σφόδρα καὶ μυστικός. τό τε τὸν δίκαιον μὴ κορέννυσθαι εὐχό-
 μενον, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τυχεῖν, ὃν ἐφίεται, παραμένειν ἕτι ταῖς ἰκετίαις
 τε καὶ λιταῖς καὶ πάνυτοι προσῆκόν ἐστι τῇ περὶ τοσοῦτον τοῦ τοιούτου
 μυστηρίου πρᾶγμα ὀφειλομένη εὐλαβείᾳ τε καὶ πόθῳ. ἐπειτα δὲ εἰ κάκεῖνος
M 137 δὲ τῶν ἀλλως λεγόντων λόγος τι λέγει καὶ μὴ πάντῃ ἀποδοκιμαστέος ἐστί,⁴⁰
B 113^v πρὸς ἥμῶν ἐστι μᾶλλον καὶ τῆς πρώτης πρὸς τὴν προκειμένην ἔνστασιν ἀπο-

incensum in conspectu tuo. Quid, quaeo te, clamat David, ut sua exaudiatur oratio? Si enim iniqua et praeter rationem erat, numquam ad Deum ascendisset, quomodolibet eo rogante atque obsecrante. Quod si recta et exaudiri digna, iam directa erat ad Deum, ipso quoque propheta tacente. Nempe igitur petit, quod tenebat, et quae praesentia iam erant, desiderat. Idem nostri quoque doctores, qui missam composuerunt, fecere. Etenim post verba illa: »Fac hunc panem corpus Christi et hunc calicem sanguinem Christi«, quibus solis nonnulli existimant fieri consecrationem, adhuc pro eis adorant aut frustra prorsus id facientes, quod nec cogitandum est, aut vehementi quodam desiderio eadem saepius repetentes. »Memento enim, inquit, Domine, imbecillitatis meae et praesta mihi veniam omnis sive voluntariae, sive non voluntariae meae culpae, neque propter peccata mea inhibeas Spiritus sancti gratiam ab his propositis muneribus.« Et rursus paulo post ad populum dicitur: »Pro oblatis consecratisque muneribus pretiosis Deum rogamus.« En quomodo orant, ne ex propositis muneribus Spiritus gratiae arceatur. En quomodo pro sanctificatis propositisque muneribus hortantur Deum precari, quamvis multo ante sanctificata fuerint, quamvis perfecte consecrata, etiam iuxta eorum opinionem, qui nobis contraria et loquuntur et sentiunt. Quid igitur dicemus hoc loco, fratres? Nisi quod ex sententia Chrysostomi Theodoreti ait: »Non satiatur orando iustus«, et reliqua quae supra memoravimus.

Quod si qui fortasse dicerent: Non pro divinis muneribus, sed pro nobis fit, quod significant, quaeram ab eis primo quidem, cur nostra expositio non convenientior sit atque subtilior. Nam quod hierarchae divina quaedam passio et veluti extasis accidat, ita ut vehementi quodam amore extra se positus, totus rei amatae haereat et eadem saepius quasi divino quodam furore correptus repeat, quemadmodum in terrenis istis amoribus accidit, ut amans ab amato inseparabilis sit, profecto non parva et contemnenda, sed magna et mystica ratio est. Quod vero iustus non satietur orationibus, sed quae desiderabat iam consecutus adhuc perseveret eadem petens, desiderio certe ac devotioni talis tantique sacramenti consentaneum est. Deinde vero fingamus adversariorum istam rationem validam esse nec quovis modo refutari debere. Nonne pro nobis magis facit? Immo vero nonne a nobis in confirmationem sententiae nostrae adducta est? Hoc est enim, quod in principio fere huius disputationis diximus, duplex esse Christi corpus, verum et mysticum. Et haec quidem, nisi me animus fallit,

5 ἀνελθούσης Μ ἀνελθούσας B | 10/11 τὸ δὲ ἐν . . . Χριστοῦ σου] B om. | 11 αἷμα
scripsi σῶμα M. | 15 ἐλεεινότητος καὶ] B om. | ἔκούσιον] B ἀκούσιον | 17 πνεύματος
Μ V πνεύματι B | 17/19 τούτων . . . δώρων] B om. | 23 δὲ δίκαιος B] M om. δ
26 ἐνεργὰ corr. M² ex ἔργα. | 28/30 μᾶλλον δὲ . . . κωλῦσαι M² add. in marg. V B om.
32 αὐτὸν M ἔχοτον B